

სერგი ჯიქია

ძურქულ-ლაზური ენობრივი ურთიერთობიდან

2. ძურქული სინტაქსური კალკები ლაზურში¹

1964 წელს „ძილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის შრომებში“² საერთო სათაურით „ძურქულ-ლაზური ენობრივი ურთიერთობიდან“ დაბეჭდილია პირველი წერილი „ძურქული ლექსიკური კალკები ლაზურში“. ამ წერილში უკვე იყო საუბარი იმის შესახებ, რომ ლაზური მოექცა თურქული ენობრივი სამუაროს გარემოცვაში, რომელმაც საერთოდ დიდი ზეგავლენა მოახდინა ლაზური ენის განვითარებაზე. ეს ზეგავლენა ვლინდება ლაზური მეტყველების განვითარების სხვადასხვა სფეროში, სახელობრ, ფონეტიკაში, გრამატიკულ წყობასა და ლექსიკაში. ამჟამად ამავე თემაზე იბეჭდება წინამდებარე მეორე წერილი, რომელშიც მოკლედ განხილულია თურქული სინტაქსური კალკების საკითხი ლაზურში. ზაზურის მკვლევრები იმ თავიდანვე შენიშნავენ, რომ ლაზურის სინტაქსურ სინამდვილეში ადგილი აქვს ისეთ თავისებურებებს, რომლებიც არც ერთი ქართველური ენისათვის დამახასიათებელი არ არის. ამევე დროს ცხადია ისიც, რომ ეს თავისებურებები არ არიან ლაზურის ბუნებრივი განვითარების შედეგი.

აერ კიდევ აკად. ნ. შარმა თავის 1910 წელს გამოცემულ ლაზური ენის გრამატიკაში უურაღდება მიაქცია ლაზურის იმ თავისებურებებს, რომლებიც სინტაქსის სფეროს განეკუთვნება. ამ თავისებურებათა შესახებ ნ. შარი წერდა: ა) Самостоятельный оборот с причастием выражает обстоятельство времени подлежащее ставится в п.м., а сказуемым служит причастие прошедшего времени, напр. ვითის ხუთ დაკიეე მეკალაფერი, კოგდა პროშლო პიაჲ მინუტ პოსლე დესატი (ყასოჲ)³. ეს თქმა უნდა, ეს შენიშვნა საე-

¹ ჩაითხულ იქნა მოხსენებად ძილისის უნივერსიტეტის თურქოლოგიის კათედრის ხსლომაზე 1954 წლის 27 დეკემბერს (ოქმი № 7).

² პ. 108, გვ. 253—269.

³ ნ. შარმა. Грамматика чанского (лазского) языка с хрестоматиею и сл.варем. Угтерბურგი, 1910, გვ. 79.

სებით სწორია. ქართულზე რომ ვთარგმნოთ ასეთი გამოთქმა, 'ათის (შემდეგ) ხუთი წუთი გავლილი' არ არის დამახასიათებელი არც ქართულისათვის და არც მეგრულისათვის; ამდენად არ არის მოსალოდნელი ის არც ლაზურში. შაგრამ ლაზურში ის გაჩენილია მას შემდეგ, რაც ლაზეთი თურქეთის ფარგლებში მოექცა და ლაზურის თურქულთან იძულებითმა კონტაქტმა გამოიწვია ძლიერი ზემოქმედება თურქულისა ლაზურზე. ნ. შარის მიერ მოტანილი მაგალითი წარმოადგენს კალკს შემდეგი თურქული ჩვეულებრივი, სტანდარტული გამოთქმისა: *onu beş dakika geçre*, სადაც *onu* არის *on* რიცხვითი სახელის აკუსატივის ფორმა, 'ათი', *beş dakika* 'ხუთი წუთი' გეგე თურქული აბსოლუტივის ფორმას, რომელსაც ქართულში გრამატიკული ეკვივალენტი არ გააჩნია ისევე, როგორც ლაზურში; მისი რუსული თარგმანი იქნებოდა—*перешел || перешел*, ხოლო მთელი ფრაზა რუსულად შეიძლებოდა ასე გვეთარგმნა: [*часовая стрелка*] *перешел || на циферблате*] с десяти [часов на] пять минут; ეს არის 'თერთმეტის ხუთი წუთი' ('როცა თერთმეტის ხუთი წუთია გასული'). ამრიგად ეს კალკია—აზრის გადმოცემის ტექნიკური ხერხის ზუსტი გადმოღება, ოღონდ ლაზურისათვის უჩვეულო თურქული გრამატიკული კატეგორიები შეცვლილია შესაძლებელი ახლო შესატყვისებით: ყრალღებითი ბრუნვა მიცემითთაა გადმოცემული, ხოლო თურქული აბსოლუტივი გეგე—ნამყო დროის მიმღობით ('შეკალაფერი'). ნ. შარის მიერ მართებულადაა ნათქვამი, რომ ამ დროის გარემოებითს წინააღმდეგაში შემასმენელი მიმღობით არის გამოსატული, რაც თურქული კალკის შეზღუდულობით არის შეპირობებული.

შემდეგ ნ. შარი შენიშნავს: 6) *Самостоятельные обороты с падежными временами выражают то или другое обстоятельствоное предложение, так—I. постановкой аориста в тубал-кайн. Род. падеже с послелогом выражается обстоятельствоное предложение времени: გეწებიწყელიშ-კულე 'после того как я посмотрел на себя вниз', 'посмотрев на себя вниз'*¹.

სროფ. 7. ციფშიძე ადასტურებს ნ. შარის მიერ აღნიშნული ამ სინტაქსური თავისებურების არსებობას ლაზურში და, თავის მხრივ, მოჰყავს ასეთი ფორმის სხვა ფონეტიკური ვარიანტი. სროფ. 7. ციფშიძე წერს: 1. При постановке аориста в Род. падеже с послелогом კულე (ქულე) усеченное падежное окончание შ прибавляется к полным личным окончаниям аориста, за исключением 3 л. мн. ч., где согласный исход с окончания яс, сходясь с непосредственно за ним следующим падежным окончанием შ, ассимилируется с ним вполне, и, вследствие малотерпимости в чанском яз. двух рядом стоящих тождественных согласных звуков, он исчезает, так, 3 л. мн. ч. этой формы от корня л ходить будет იდეშქულე (<იდეშქულე <იდეშქულე) когда пришли они². ამრიგად, აკად. ნ. შარისა და სროფ. 7. ციფშიძის ურადღების გარეშე არ არის დარჩენილი ის მეტად მნიშვნელოვანი ენობრივი ფაქტი, რომ ლაზური ზმნის პირიან ფორმას, ე. ი. პირის

¹ Н. Марр, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 79.

² И. Кишшидзе, Дополнительные сведения о чанском языке. Угтербурге, 1911, გვ. 6.

ნიშნით გაფორმებულ ზმნას დაერთვის ბრუნვის ნიშანი, სახელდობრ, ნათესაობითი ბრუნვის ნიშანი.

მენიშნულია ეს მოვლენა აგრეთვე პროფ. ორბელიანის მიერ, რომელიც 1936 წელს წერდა: „ღვინა აღინიშნოს ერთი თავისებური მოვლენა: ბრუნვის დაბოლოებას ხშირად დაირთავს ზმნის ფორმა; მაგალითად: „ფარა ქეჭოფუ-შ-კულე მიცინერ-მიცინერი ოხოშია იგზალუ“¹ 'ფული აილო-ს შემდეგ [გახარებული] სიცილ-სიცილით წავიდა შინ', ე. ი. 'ფული რომ აილო'... ან: 'მას შემდეგ, რაც ფული აილო'... „ქეჭოფუ“ ორპირიანი ზმნაა, აორისტი, *ფ* და *ო*...“²

ჰიძლება მოვიყვანოთ მაგალითი მომავალი დროიდან: „ჰაწი მარტი მოხ-თა-შ-კულე ონტულეფეშ ქენარი... ქელანჯვარუმან“—'ახლა მარტი მოცა-ს—შემდეგ ბოსტნის ნაპირებს მოწმენდენ', ე. ი. 'მარტი რომ დადგება (მოვა)'... ანდა: „მის შემდეგ, რაც მარტი დადგება (მოვა)“...³

სოგორც ზემოთ დავინახეთ, პროფ. ო. ციციშვილმა შენიშნა, რომ ლაზურში ნათესაობითი ბრუნვის ნიშანს „შ“ თანხმოდანს ემსგავსება ზმნის მრავლ. რიცხვის მესამე პირის სუფიქსისეული „ს“ თანხმოდანი და ამის შემდეგ ვლდებულობით (იდეშ-შ-ქულე—იდეშ-შ-ქულე—) „იდეშქულე“ ფორმას⁴. უკვე ო. ციციშვილმა მიხედვით «„ქულე“—ს დართვისას ხშირად იკარგება ნათესაობითი ბრუნვის ნიშანი—შ და ვითარდება -ჰ: ხოფურს კილოკავში ეს ჰქულე ჩვეულებრივია: ჩსომიქ „ეფვალა“ დუწუჰქულე მუში ქერცელაშენ ქურ თანე ნიწუ... „თევზმა მადლობა“ უთხრა-ს შემდეგ თავის ქერცლიდან ორი ცალი აიძრო“... ე. ი. მას შემდეგ, რაც თევზმა მადლობა უთხრა...“⁵

პროფ. ო. ციციშვილი აგრეთვე სავესებით მართებულად უკავშირებს შინა-არსის თვალსაზრისით ლაზური ზმნის პირიან ფორმას *ucun-k'ul(e)-uŋuŋ-ქულე* (*ucun-*'უთხრა', ჰ-ლაზ. ნათესაობითი ბრუნვის აფიქსი, *k'ul(e)-'*შემდეგ; ესე იგი='უთხრა-ს შემდეგ') ტურქულ *dedikten sonra-*ს (*de-*ტურქ. 'თქმა' ზმნის ფუძე+*dik-*ფორმის მაწარმოებელი აფიქსი+*-ten* დაწყებითი ბრუნვის ნიშანი+*sonra* 'შემდეგ' თანდებული). ზეი სწორად ადგენს აგრეთვე, რომ ზმნის პირიანმა ფორმამ ნათესაობითი ბრუნვითა და კულე||ქულე თანდებულით შეიძლება მოგვეცეს ასეთი ნიუანსებრივი გაგებაც: *goxveun-šk'ule* გოხვეუნ-შქულე 'რადგანაც (რამდენადაც) [ასე] გეხვეწება' და სხვ.⁶

ტმრთვად, ჩვენ ასეთ შემთხვევებში გვაქვს მეტად თავისებური ფორმა, რომელთა მიხედვით, პროფ. ო. ციციშვილმა აზრით, ჰანური „მეგრულს შორდება ნაწილობრივ“⁷.

ზიდრე კალკის ამ სახეობაზე ვილაპარაკებდეთ, საჭიროა მოვიგონოთ, რომ ტურქულ ენას, როგორც წესი, ჰიპოტაქსური წინადადება არ ახასიათებს და

1 ო. ციციშვილი, ნანურის გრამატიკული ანალიზი ტექსტებითურთ. ობლინი, 1936, გვ. 33.

2 ო. ციციშვილი, გვ. 63.

3 ო. ციციშვილი, გვ. 64.

4 ი. კიპშიძე, *Дополнительные сведения...* გვ. 6.

5 ო. ციციშვილი, ნანურის გრამ. ანალიზი, 64.

6 G. Dumézil, *Coutes Lazes*, სარბი, 1937, გვ. VIII.

7 ო. ციციშვილი, ნანურის გრამ. ანალიზი, გვ. 186.

ამდენად მაკავშირებელი სიტყვები—'რომ', 'რომელიც', 'რადგანაც', 'ვინაიდან' და მისთანანი თურქულს არ გააჩნია (გვიანდელი ნასესხობანი ენის ბუნებას ამ შემთხვევაში ვერ განსაზღვრავს). ამ ვითარების ერთგვარი კომპენსაციაა ის გარემოება, რომ თურქულს მოეპოვება მნიშვნელოვანი რაოდენობით გრამატიკული კატეგორიები (აბსოლუტივები, მიმლეობები, ე. წ. -dik და -acak ფორმები)¹, რომლებსაც მაკავშირებელი სიტყვების გარეშე შეუძლიათ გამოხატონ ჰიპოტაქსურ წინადადებათა შინაარსი. ეს არის ძირითადად ის, რაც თურქულს ასე მკვეთრად განასხვავებს სხვა სისტემის ენათაგან სინტაქსის სფეროში. აბსოლუტივებით, მიმლეობებით, ე. წ. -dik და -acak ფორმების სხვადასხვანაირად დიფერენცირებული სახეობებით იქმნება თურქულში სხვა ენათა რთული ქვეწყობილი წინადადების თანაფარდი შინაარსის გამომხატველი მარტივი წინადადება. ეს არის სინტაქსში თურქული ენის სპეციფიკა, რომელიც რამდენადმე ართულებს საერთოდ არართული სტრუქტურის მქონე თურქული ენის შესწავლას არათურქის მიერ. ძურქულის ამ სპეციფიკის ანარეკლი გვაქვს ჩვენ ლაზურში, რომლითაც ის „მეგრულს შორდება“. უფიქრობ, რომ თურქულს ეს თავისებური გრამატიკული კატეგორიის შინაარსობლივი სესხების ფაქტი სხვა ენების მიმართ დადასტურებული არ არის და მას ყურადღება ექცევა პირველად ლაზურთან დაკავშირებით.

ძურქული ენის ამ სპეციფიკური ფაქტების შესწავლა შესაძლებლობას იძლევა აიხსნას ის მეტად უცნაური მოვლენები, რომელიც ჩვენ ლაზური ენის სინამდვილეში გვაქვს ზმნის პირიანი ფორმების ბრუნების სახით. უკად. ნ. შარი მისდამი ჩვეული დიდი ენათმეცნიერული ალლოთი საფასებით ჩაწედა ლაზურისათვის ამ არაბუნებრივ ფორმებს, რომელთაც ის ახასიათებს, როგორც „უაღრესად ორიგინალურ მოვლენას“. ეს შენიშნავდა, რომ გარემოების დამოკიდებულ წინადადებათა გამომხატვა ხდება მაკავშირებელ სიტყვათა გარეშე: *Наиболее оригинальное явление чанского синтаксиса самостоятельные обороты, именно выражение обстоятельственных предложений без союза. შემდეგ დიდი მეცნიერი დაასკვნის, რომ На обще-понятном условном языке схоластической грамматики это значит, что в чанском языке глагольные формы, даже окончательные времена, склоняются*².

-dik- და -acak ფორმებზე რომ ვლაპარაკობთ, ჩვენ არ უნდა დაგვაიწყუდეს, რომ ეს კატეგორია ნაზმნარი სახელია, მაგრამ ისეთი ნაზმნარი სახელი, რომელიც დროის მიხედვით არის ერთმანეთთან შეპირისპირებული: -dik გადმოგვცემს ნამყოსა და აწმყო დროის გაგებას, ხოლო -acak მყოფადი დროისას. დროის მიხედვით დიფერენცირებულობა ამ ფორმებისა, მე ვფიქრობ, საშუალებას იძლევა ვთქვათ, რომ ეს ფორმა ზმნისა და სახელის კატეგორიათა მიჯნაზეა: ის ზმნისგან ნაწარმოები სახელია იმდენად, რამდენადაც იბრუნვის და დაირთავს კუთვნილებით აფიქსებს; ამ ფორმას ზმნურობასთან კავშირი არ გაუწყვეტია, რადგანაც დიფერენცირდება დროებში.

¹ უკმაოდ -dik და -acak ფორმებს განიხილავენ პარტიციპიუმებში, მაგრამ როგორც უკიდურესად გასუსტანტირებულ ფორმებს (А. Н. Баскаков, О классификации причастий в турецком языке, ВЯ. № 6. 1959, გვ. 114).

² Н. Марр, Грамматика чанского (лазского) языка..., გვ. 79. ასევე აქვს აღნიშნული ეს მოვლენა აკად. ტრნ. ხოქობავას (იხ.: ნაწარის გრამატიკული ანალიზი, გვ. 63).

სუქუმეთიშა მიჯონეს¹შ-კულე¹...
hükümet getir-dik-ten sonra...

‘შთავრობასთან რომ მოიყვანეს’, ‘მას შემდეგ, რაც მთავრობასთან მოიყვანეს’;
‘მთავრობასთან მოიყვანეს-ის შემდეგ’

შა ფადიშაი ბივა-შ-კულე...
ben padişah ol-duk-tan sonra...

‘შე ხელმწიფე რომ ვიქნები მერე’,
‘მას შემდეგ, რაც მე ხელმწიფე გახვალბი’,
‘მე ხელმწიფე ვიქნები-ს შემდეგ’

სერი იუ-შ-კულე²...
gece ol-duk-tan sonra...

‘სომ ღალამდა’, ‘ღამე გახდა-ს შემდეგ’

შოვიგონოთ, რომ თანდებული sonra თურქულში მოითხოვს დაწეების, მაგრამ თურქული sonra-ს სემანტიკური ექვივალენტი ლაზურში [უ] კულე მოითხოვს ნათესაობით. შავალითად, „ჭემინდორა-შ-კულე“³ = ‘ამ ღროს შემდეგ’. შმით აიხსნება ის გარემოება, რომ თურქული ablativ-ის შესატყვისად ლაზურში genitiv-ი გვაქვს:

მა გიჯოხა-შ-კულე⁴...

ben çağirdiktan sonra...

‘შე რომ ღაგიძახო’, ‘მას შემდეგ რაც მე ღაგიძახო’, ან არა და: ‘მე ღაგიძახო-ს შემდეგ’.

შოტანილი საილუსტრაციო მასალა, ვფიქრობთ, სავსებით ადასტურებს იმ ფაქტს, რომ ამ თვალსაზრისით ლაზური წინადადება სავსებით ემთხვევა სათანადო შინაარსის თურქულ წინადადებას და ლაზური წინადადების შედგენის ტექნიკა დეტალებში არა, მაგრამ პრინციპში იგივეა, რაც ჩვენ გვაქვს თურქულში.

ტურქულში -dik და -acak ფორმა კუთვნილებითი აფიქსით დაირთავს için თანდებულს და გვიჩვენებს მიზეზის გარემოებას, რაც ქართულსა და სხვა ენებში მიზეზის დამოკიდებული წინადადებით გამოიხატება*. için თანდებული ამ შემთხვევაში ეწევა „რადგანაც“, „ვინაიდან“ და სხვ. კავშირების მაგივრობას. ტურქული სპეციფიკური ფორმა -dik ან -acak-ისა დაერთვის ზმნის ფუძეს, შემდეგ კუთვნილებითი აფიქსი შესაბამისი პირისა და თანდებული için, რომელიც ნიშნავს ‘-თვის’ („აკაცისთვის“). შავალითად, eve geç geldixim için... „სახლში გვიან მოსულობა—ჩემის გამო“, ანდა—„სახლში გვიან მოსულობა—ჩემისათვის“ („რადგანაც სახლში გვიან მოვედი“) და სხვ.

შგვარად, თურქულ ენაში მიზეზის გარემოების წინადადების შინაარსის გამოხატვის ეს ხერხი უნდა იყოს კალკირებული ლაზურში იმ შემთხვევებში, როდესაც ზმნის პირიან ფორმას ერთვის ნაწილაკი „შე“ და „ნი“—„შენი“—ლაზურსა და მეგრულში ნიშნავს „თვის“: მცგრ. „სქანი გურიშენი“—„შენი გული-სათვის“. მღონდ უნდა აღინიშნოს, რომ „შენი“, ისევე როგორც მისი ქართული შესატყვისი „თვის“ ითხოვს ნათესაობით ბრუნვას და არასოდეს ქართულსა და მეგრულში „თვის“ და „შენი“ თანდებულები ზმნის პირიან ფორმას არ და-

¹ სრ. ხიქობაძე, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 27.

² ს. ყაღენტი, მანური ტექსტები, გვ. 56.

³ ს. ყაღენტი, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 37.

⁴ უქვე, გვ. 141.

⁵ J. Deny, Grammaire de la langue turque (dialecte osmanli). სარია, 1920 გვ. 1060; აგრეთვე: A. H. Кононов, Грамматика турецкого языка, Ленинград, 1941 გვ. 247.

ერთვიან. შაშასადამე, ლაზურისათვისაა ეს დამახასიათებელი; ლაზურს იგი გადმო-
 ლებული აქვს ტურქულიდან: მციქა ექსილი-ნა-ტუ-შენი, ვიტოხუთ ფარა ნუტ-
 კოჩუ¹ — „რადგანაც ცოტა ნაკლები იყო, ამიტომ ხუთმეტი ფარა მიუვლო“. სი-
 ტყვა-სიტყვით: „ცოტა ნაკლული რომ იყო ს-თვის, თხუთმეტი ფარა მიუგ-
 დო“. ის ფორმა „იყო ს-თვის“ ზუსტი თარგმანია ტურქული -dik ფორმით
 გამოსატყული კატეგორიისა: bir az eksik olduğu için... „ცოტა ნაკლულად მისი
 უოფილობისათვის“. ძადგანაც ლაზურს არ აქვს -dik და -acak-ის ფარდი ფორ-
 მები, მის ნაცვლად გამოყენებული აქვს ზმნის პირიანი ფორმა შესაბამისი დრო-
 ისა, რომელსაც დართული აქვს için თანდებულის ლაზური შესატყვისი— „შენი“.
 წმრივად, ლაზური „ტუ-შენი“² კალკია ტურქული olduğu için-ისა.

წვილოთ ასეთი ლაზური წინადადება: „სა ბერე დილო ხაშალი-ნა ტუ-შე-
 ნი, ნანა დო ბაბა მუშიქ დილო ბახუმტეს“³. წმ წინადადების ქართული თარგ-
 მანი შემდეგია: „დედა და მამამისი ძალიან სცემდნენ ამ ბიჭს, რადგანაც ის ძა-
 ლიან ცელქი იყო“; სიტყვა-სიტყვით თარგმანი კი ასეთია: „ეს ბიჭი ძალიან
 ცელქი რომ იყო ს-თვის, დედა და მამა მისი ძალიან სცემდნენ“. ის კი ზუსტი
 შესატყვისობაა მიზეზის გარემოების წინადადების გამოსატყვის ხერხისა ტურ-
 ქულში:

bu	oğlan	çok	başarı	olduğu için...
ჰა	ბერე	დილო	ხაშალი	ნატუ-შენი...
‘ეს	ბიჭი	ძალიან	ცელქი რომ იყო ს-თვის...	

სხევე ზუსტი ტურქული კონსტრუქციაა მოცემული შემდეგ ლაზურ წინა-
 დადებაში: *ქასანის დილო-ნა აშქურინუ-შენი*⁴... ის ნიშნავს: „ქასანს რომ
 ძალიან შეეშინდა ს-თვის, ე. ი. „რადგანაც ქასანს ძალიან შეეშინდა“.

ზაზურ-ტურქული წინადადებების შეპირისპირება შესაძლებლობას მოგვცემს
 ავხსნათ ასეთი, ლაზურისათვის უჩვეულო ფორმა ტურქულის გავლენით:

ზაზური:	ქასანის	დილო-ნა	აშქურინუ-შენი...
ტურქული:	Hasan'ın	çok	korktuğu için ...
ქართული:	„სასანის ძალიან შეშინებულობა-მისი-სათვის“, ე. „რადგანაც ქასანს ძალიან შეეშინდა“...		

სამ დელი აჯი-ნა ორტუ-შენი, ჰიმ ჯარეფეში ოშკომუს ქოჯოჭუ⁵ = ‘რად-
 განაც ეს გიქი მშიერი იყო, მან დაიწყო იმ საჭმელების ჰამა’. შა თემა უნდა,
 „რადგანაც“ კავშირი ლაზურში არ არის, ლაზურში დამოკიდებული წინადადების
 შემასმენელს „აჯი-ნა ორტუ-შენი“ დართული აქვს „შენი“ თანდებული. ის შემა-
 სმენელი ნამყო წყვეტილის მესამე პირის ფორმაა, რომელსაც საერთოდ თანდე-
 ბული არ უნდა დაერთოს. შოვიტანოთ მასალები შეპირისპირებით:

¹ ს.ნ. ხიქოპაეა, *სანურის გრამატიკული ანალიზი ტექსტებითურთ*, ტბილისი, 1936, გვ. 185.

² 1 ქვე.

³ ს. ყელენტი, *სანური ტექსტები*, ტბილისი, 1938, გვ. 216.

⁴ 1 ქვე, გვ. 50.

⁵ 7. ყიფშიძე, *სანური ტექსტები*, ტბილისი, 1939, გვ. 83.

ზაზური: სამ დელი აჯი-ნა ო რ ტ უ-შ ე ნ ი...
 ტურქული: Bu deli-miu aci olduğu için
 ქართული: სიტყვა-სიტყვით: 'ამ გიჟის ნშიერი ყოფილობა-მისი-სათვის'.

შემდეგი მაგალითიდან უფრო ნათელია ასეთი კონსტრუქციის წინადადებაების თურქულობა: ღერე კითხერი-ნა-ტ უ-შ ე ნ ი, ჟურუნჯის ვა მალერდინუ „სადგანაც ბავში ნასწავლი იყო, მეფურნემ ვერ მოატყუა“¹. „ღუ“ ლაზურად „იყო“-ს ნიშნავს (=მეგრულ „(რ)ღუ“), „ტ უ-შ ე ნ ი“ = „იყო“-სთვის, რაც, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, თურქული olduğu için-ის თარგმანია. სომ შვეუპირისპირთ ლაზურ-თურქული წინადადებები, შემდეგი სურათი გვექნება:

ღერე კითხერი-ნა-ტ უ-შ ე ნ ი, ჟურუნჯის ვა მალერდინუ—
 oğlan okunmuş olduğu için firinci aldatamadı

სიტყვა-სიტყვით: 'ღავშის ნასწავლი ყოფილობა მისი-სთვის, მეფურ-ნემ ვერ მოატყუა'.

ზაზურში ჩვენ გვაქვს რთული ნაწილაკი „შა-ქის“ (= 'მღე, მღის'), რომელიც, წინააღმდეგ ქართველურ ენებში არსებული წესებისა, შეიძლება პირის ნიშნით გაფორმებულ ზმნას დაერთოს. „ქის“ ნაწილაკი ნიშნავს „მღის“, დაერთვის მიმართულებით ბრუნვას; მაგალითად, ახჩამი-შა-ქის 'სალამომღე', სუმ წანა-შა-ქის 'სამ წლამღის' და სხვა. ზაზურს სხვა ქართველური ენებისაგან განსხვავებით ის ახასიათებს, რომ ეს შა-ქის ნაწილაკი ზმნის პირიან ფორმას დაერთვის. ასეთ შემთხვევაში ლაზურში გამოიხატება წინადადება, რომელიც ღროის გარემოების წინადადების შინაარსს შეიცავს (ითარგმნება „სანამ“ კავშირით)². შა ქობორტა-შაქის სი მუთუში ღერდი მოზღუმ³. ამის თავისუფალი თარგმანია „სანამ მე ვიქნები (ვიყო), შენ ნურაფრის დარდი ნუ გაქვს“⁴. სიტყვა-სიტყვითი თარგმანი შემდეგია: „შე ვიქნები, ან მე ვიყო-მღის შენ ნურაფრის დარდი ნუ გაქვს“, ე. ი. „მე ვიღერე ვიქნები“, „მე სანამ ვარსებობ“ და სხვ.

უფიქრობ, რომ ქართველურ ენათათვის ეს უჩვეულო კონსტრუქცია გამოძახილია თურქული ენის ძლიერი ზემოქმედებისა ლაზურზე. ღერძოდ, ამ შემთხვევაში ჩვენ გვაქვს თურქული აბსოლუტივით გამოხატული ღროის ვითარების წინადადების კალკი. ეს აბსოლუტივი უნდა წარმოადგენდეს -ince აბსოლუტივის რამდენიმედ გართულებულ ფორმას; სახელდობრ, -ince აფიქს დაერთვის მიცემითი ბრუნვის ნიშანი, რომელიც თავის მხრით გამოწვეულია მით, რომ თურქულში აბსოლუტივის ამ სახეობას დაერთვის kadar თანდებული. მაგალითად, თურქული წინადადება ben gelinceye kadar bekle 'შომიცადე, სანამ მე მოვალ!' სიტყვა-სიტყვითი თარგმანი ამ წინადადებისა ასეთია „Я придя до, подожду!“⁵ აბსოლუტივი gelince მიცემით ბრუნვაშია, რადგანაც თანდებული kadar მიცემითს მოითხოვს. ზაზურში გადმოღებულია ამ kadar თანდებულის ლაზური სე-

¹ ორნ. ჩიქობავა, ნანურის გრამატიკული ანალიზი ტექსტებითურთ, ობილის, 1936, გვ. 186.

² შღრ. ორნ. ჩიქობავა, იქვე, გვ. 205.

³ 1 ქვე, გვ. 34.

⁴ 1 ქვე.

⁵ А. Н. Кононов, Грамматика турецкого языка, ზენინგრადი, 1941, გვ. 233.

მანტიკური ექვივალენტი -ქის ნაწილაკი და ის ბრუნვა (მიმართულებითი), რო-
მელსაც ეს ნაწილაკი ლაზურში მოითხოვს. ამრიგად, ლაზური წინადადება:
„შა ქობორტა-შაქის სი მუთუში დერდი მოზღუმ“ ისეთივე ოდენობა უნდა იყოს
როგორც *ben sağ oluncaya kadar seu bir şeyin derdini çekme*. სიტყვა-სი-
ტყვიით: „შე ცოცხალი ვიქნები-მღე შენ ნურაფრის დარდი ნუ გაქვს“.

ცხადია, რომ ლაზურმა პირიანი ზმნის ფორმა გამოიყენა აქ თურქულში
აბსოლუტივით (*sağ oluncaya kadar*) გამოხატული ფორმისათვის, მაგრამ სტრუ-
ქტურულად წინადადება მაინც თურქულია: ზმნის ფუძისაგან მიღებული აბსოლუ-
ტივის გადმოცემა მოხერხდა ზმნის პირიანი ფორმით („მა ქობორტა“), მიცემით-
ბრუნვიანი თანდებელი ლაზურში შეცვალა -ქის („მღე“) ნაწილაკმა, რომელიც
მიმართულებით ბრუნვას მოითხოვს. შოვიტანოთ კიდევ რამდენიმე მაგალითი:
„სეშო უწუმერტუ-შაქის ასლანიში ბიჭიქ დივის დვას არ ზოი ქოგამაჯკილე—სა-
ნამ ასე ლაპარაკობდა, ლომის ბიჭმა დევს ლოყაზე სილა მაგრად გააწნა“¹.
„სეშო უწუმერტუ-შაქის“ შეესატყვისება თურქული „*bşyle konuşuncaya ka-
dar*“-ს. ღერე ძირომტუ-შა-ქის, ბერეში ნანაქ ქომოლი მუშის ღუწუ=„სანამ
ბიჭი ნახავდა, ბიჭის ღელამ თავის ქმარს უამბო“. ღოლო უფრო ახლო თარგმანი
ასე იქნება: „ბიჭი ნახავდამღე...“, რაც ზუსტად თურქული *çocuk görüncüye ka-
dar*-ის შესაბამისად არის გადმოცემული. ამ შემდეგეთის ფხეტი-შაქის² = „ვიღრე
მე ამ ქვეყანაში ვცხოვრობდი“, სიტყვა-სიტყვიით: „ამ ქვეყანაში ვცხოვრობდი-
მღე“... = *bu memlekette oturuncaya kadar*.

ღათომიშა ბილამტი-შაქის³ = „ვიღრე ღათუმში წავიღებდი“, სიტყვა-სიტყვიით:

„ღათუმში წავიღებდი-მღე“ = თ. *Batum'a götürüncüye kadar*.

შერდი მო ზღიმ მა საღი ბორტა-შაქის⁴ = „დარდი ნუ გაქვს, ვიღრე მე
ცოცხალი ვარ“ = „მე ცოცხალი ვიყო-მღე“ = *ben sağ oluncaya kadar*.

ღბას-ფეღლეუვანი ვარ მოხთუშა-ქის = „სანამ ღბას-ფეღლეუვანი არ მოვიდა“,
სიტყვა-სიტყვიით: „ღბას-ფეღლეუვანი არ მოვიდა-მღე“. ტქ შემდეგი უნდა შევ-
ნიშნოთ: როდესაც თურქული აბსოლუტივი უკუთქმით ფორმაშია (ეერძოდ -*ince*
აბსოლუტივი), მას თანდებელი *kadar* არ დაერთვის და ამდენად არც მიცემითი
ბრუნვის ნიშანი გვაქვს. შაგალითად, ლაზური—ღბას-ფეღლეუვანი ვარ მოხთუშა-
ქის = თ. *Abas-pehlevan gelmeyince* = „ვიღრე ღბას-ფეღლეუვანი არ მოვა“. ძუ
ჩვენ ლაზურში უკუთქმით ფორმაშიც ისეთივე კონსტრუქცია გვაქვს, როგორც
წართქმითში—ეს უნდა აიხსნას წართქმითის ანალოგიით.

ცხლა მოვიყვანოთ შეპირისპირებული მაგალითები, რომ უფრო თვალსაჩინო
იყოს თურქულიდან კალკირების ფაქტი:

‘იიტოთხ’ წანერი ბორტი-შა⁵...
ondürt yaşında oluncaya kadar...
‘სეშო უწუმერტუ-შაქის⁶...

‘ვიღრე 14 წლის გავხდებოდი’;— ‘თოთ-
ხმეტი წლის გავხდი-მღე’
‘სანამ ასე ლაპარაკობდა’ ან უფრო ზუს-

¹ ረሬ. ხ ი ქ ო ბ ა ვ ა, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 186.

² ረ ረ ረ ረ, გვ. 27:20.

³ ረ ረ ረ ረ.

⁴ И. Кипшанова, Дополнительные сведения о чанском языке, Петербург, 1911, გვ. 18.

⁵ ረሬ. ხ ი ქ ო ბ ა ვ ა, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 23,11.

⁶ ረ ረ ረ ረ, გვ. 186.

böyle konuşunca-ya kadar...
 Կերը ძირომტუ-შა-ქის¹...
 çocuşu görünceye kadar...

ტად 'ასე ლაპარაკობდა-მღე'
 'სანამ ბიჭს დაინახავდა';
 'ბიჭი დაინახა-მღის'.

შეტად საინტერესო სინტაქსური თავისებურება ლაზურისა იმაშიც მდგომარეობს, რომ „რომ, როცა, როდესაც კავშირის როლში გამოდის -ში და ის || -სი ნაწილაკები, ეს უკანასკნელი უპირატესად ათინურში იხმარება, ნაწილობრივ ვიწურშიაც; ში მეტ-ნაკლებად ყველა კილოკავშია გამოყენებული“². ზემოხსენებულ მოსაზრებათა გამო ჩვენ უჭველად მიგვაჩნია, რომ წინადადებათა ეს ტიპი აგრეთვე თურქულია. საქმე ისაა, რომ დროის გარემოების დამოკიდებული წინადადების შინაარსი თურქულში გადმოცემულია აგრეთვე იმ -dik და -acak ფორმით, რომელზედაც ჩვენ ზემოთ საკმაოდ ბევრი ვილაპარაკეთ და რომელიც ამ შემთხვევაში დაისმის ხოლმე კუთვნილებითი აფიქსის გარეშე ადგილობრივ ბრუნვაში. შე ვფიქრობ, რომ თურქული ადგილობრივი ბრუნვის ნიშნის ექვივალენტად ჭანურში -ში, -ის და -სი ნაწილაკები უნდა იყვნენ მიღებულნი. სწორედ, მაგალითად, შემდეგი თურქული წინადადება Ali eve gel-dik-te 'როდესაც ალი სახლში მოვიდა', ან 'ალი სახლში რომ მოვიდა', მაგრამ უფრო ზუსტი (სიტყვა-სიტყვითი) თარგმანი ამ წინადადებისა ასეთია:

'ალი სახლს მოვიდა-ში'
 Ali eve geldik-te

ჩვენ გერჯერობით არა ვვაქვს გარკვეული, თუ -ში და -სი || -ის ნაწილაკები რა ფუნქციით უნდა იყვნენ ხმარებული ასეთ შემთხვევებში, მაგრამ, მიუხედავად ამისა, თურქული მოტანილი მაგალითის მიხედვით, აქ ჩვენ კვლავ თურქულიდან კალკირებასთან ვვაქვს საქმე. შოვიყვანოთ საილუსტრაციო მასალა:

Գავანიშა ეფთით-ში³...
 tavaua çıktık-ta...

'ხოლესაც ჩვენ სხვენზე ავედით' ...ან
 'ჩვენ რომ სხვენზე ავედით'

Կათუმში ვიდი, ექ მეფთით-ში⁴...
 Batuma git-ti, oraya gel-dik-te

'Կათუმში წავედი, იქ რომ
 მივედით...' „ში“....

სეთივე შინაარსის წინადადებას გვაძლევენ -სი და -ის ნაწილაკებდართული ზმნის პირიანი ფორმები⁵.

სკინიშა ციღუ-სი⁶...
 yakına gittik-te...

'სხლოს რომ მივიდა' || 'როდესაც მიუ-
 ახლოვდა'—

Ըკკულე აქ მოფთი-ის⁷...
 sonra buraya gèl-dik-te

'შემდეგ აქ რომ მოვედი' || 'აქ როდესაც
 მოვედი'

¹ ს. Կ დ ე ნ ტ ი, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 135₁₀.

² Ը რ ნ. Խ ი ქ ო ბ ა ვ ა, ნანურის გრამატიკული ანალიზი ტექსტებითურთ, Եზილისი, 1936, გვ. 185.

³ Լ. Կ ი ფ შ ი ძ ე, ნანური ტექსტები, Եზილისი, 1939, გვ. 5₂₂.

⁴ Լ ქ ვ ე, 1₂₁.

⁵ Ը რ ნ. Խ ი ქ ო ბ ა ვ ა, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 185.

⁶ Լ ქ ვ ე, გვ. 123₁₁.

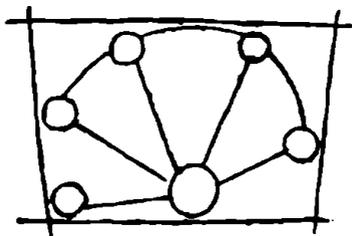
⁷ Լ ქ ვ ე, გვ. 24₂₁.

ღერი მოლვათი-სი¹...
Geri dön-dük-te...

‘Обратно, когда пернешься...’¹
‘სოცა უკან დაბრუნდები...’

ზაზური გამოთქმა „ოხოროჯა ყონაშა ი ღუ ვარ-იღუ-მა-ში (= ‘წავიდა თუ არა. ქალი ყანაში’, ე. ი. ‘როგორც კი ქალი ყანაში წავიდა’) არ არის, ვფიქრობ, მასალობრივად ქართული და მეგრული „წავიდა თუ არა“ და „მიდართუ ვარა“-ს შესაბამისი. ეს არის ძლიერ გავრცელებული თურქული აწმყო განუსაზღვრელის წართქმითი და უკუთქმითი ფორმა (III პ.) *gider gitmez* (=სიტყვა-სიტყვით: ‘წავა, არ წავა’=‘როგორც კი წავიდა’, ‘წავიდა თუ არა’) რომელიც აბსოლუტივი *gidince*-ს სინონიშია და ამდენად თურქიზშია ლაზურში.

ზაზური «ჰა ნა გიწვი-ფე ღოგახენენ-ნა, ბოზო ჩქიში მექჩარე, რაც რომ გითხარი, თუ შეგიძლია გააკეთო, ჩემს ქალს მოგცემ... გიწვი ნიშნავს „გითხარი (მე შენ)“; გიწვი-ფე იქნებოდა „გითხარ-ებ-ი“, ე. ი. „ნათქვამები“, ზმნა აქ კონტექსტში სახელის მნიშვნელობას ატარებს, თუმცა ორდინარული პირიანი ფორმაა»². სავსებით ნათელია, რომ გითხარ-ებ-ი თურქული სპეციფიკური ფორმის, ნაზმნარი სახელის მიახლოებით გადმოცემის ცდაა ლაზური ენობრივი მასალით: *de-dik-ler-im-i yapabilirsen* (‘ჩემი გითხარები || ნათქვამები თუ შეგიძლია გააკეთო’), სადაც *de-* ‘თქმა’ ზმნის ფუძეა, *-dik-* ფუძიდან სახელის მანარმოებელი აფიქსი, *ler* მრ. რიცხვის ნიშანი, *-im-* ‘ჩემი’, კუთვნილებითი ნაცვალსახელი, *-i*—ბრალდებითი ბრუნვის აფიქსი.

¹ Н. Марр, Грамматика чанского (лазского) языка. 33. 83.

² ტრ. ხიქო ბავა, მანურის გრამატიკული ანალიზი, ვვ. 65.